

o. Waldemar Kapeć OP

Zabytkowe organy w kościele św. Anny w Lubartowie

Autor krótkiej historii parafii i kościoła św. Anny w Lubartowie (woj. lubelskie) uskarża się na brak dokumentów archiwalnych, które pozwoliłyby ustalić datę powstania parafii i jej późniejsze dzieje.¹ W analogicznej sytuacji znajduje się również ten, kto zamierza odtworzyć historię organów w tym kościele.

1. Informacje o organach

Akta wizytacyjne notują obecność organisty w 1739 r.² Jest to informacja pierwsza i pośrednia o organach, ale nie może być ona miarodajna. Wiadomo nam dzisiaj, że drewniany kościół w Lubartowie został wybudowany w 1594 r.,

---

¹ Diecezja lubelska – 1985. Informator historyczno-administracyjny pod red. Ks. M. Zahajkiewicza, Lublin 1985, s. 239-241.

² Acta Visitationis Quator Decanatum Chodlensis, Parcoviensis, Casimiriensis et Solecensis in Archidiaconatu Lubliniensi per Ill. Et Rev. D. A. J. Trzembiński anno 1738 et 1739 expeditarum. Archiwum Diecezji Lubelskiej (skrót: ADL), A. 101, k. 81.

a murowany kościół, na miejscu drewnianego, wybudowano w 1603 r.³ To nie oznacza, że w Lubartowie nie było kościoła przed 1594 r. Dlatego i początek istnienia organów w Lubartowie nie jest możliwy do ustalenia przy obecnym stanie dokumentacji.

Podobnie jak w 1739 r. akta wizytacyjne podają obecność organisty również w 1748 i 1781 r.⁴ Wyraźnie o organach wspomina się dopiero w roku 1800 i 1805 jednym słowem: „organa”.⁵

Mimo, że obecne organy zostały zbudowane w 1742 r., to bliższe informacje o nich znajdujemy dopiero w inwentarzu kościoła z 1830 r.: „Na chórze jest organ lakierem błękitnem i złoceniem przyozdobiony o głosach 12, w pedale o głosach 6, z piszczałkami częścią cynowemi, częścią drewnianemi. Miechów ma 4.”⁶ Powyższy tekst został powtórzony w inwentarzach z 1855 i 1874 r.⁷ W 1884 r. : „ Za administracji Ks. Bobrowskiego dla przerobienia rzecznoego organu rozebrano w nim trzy głosy całkowicie, dwa w części i z dwunastu (nie mających napisu nazwy głosów) jest w użyciu 4. Dwu piszczałek cynowych po obrachunku brakuje.”⁸ W tym samym roku przeprowadzono remont organów, a w inwentarzu kościoła zachowała się taka notatka: „Organ pięknej struktury francuskiej, głosów w manuale 12, w pedale 6, z piszczałkami cynowemi na froncie, wewnątrz zaś w większej części drewnianemi. Miechów 4. Organ ten świeżo zrestaurowany nie bardzo umiejętnie przez organmistrza Paroszkiewicza z Modliborzyc.”⁹ Z pewnością chodzi tu o Hipolita Paroszkiewicza.¹⁰

---

³ Diecezja Lubelska, j.w.

⁴ Visitatio Achidiaconatu m Lublinensem, Anno 1748, ADL, A. 103, k. 116; Akta wizyty pod rządem diecezją J. Oświeconego Kajetana Sołtyka Biskupa Krakowskiego Dekanatów Strzyckiego, Łukowskiego, Parczowskiego przez W. Imć X. Jacka Kochańskiego w roku 1781 odprawionej. ADL, A. 104, s. 437.

⁵ Actus visitationis generalis decanatus Parcoviensis A.D. 1805. ADL, A. 193, k.135.

⁶ Akta parafii św. Anny w Lubartowie. ADL, IV b, 107.

⁷ Inwentarze parafii z 1855 i 1874 r.. ADL, IV b, 107.

⁸ Protokół sprawdzenia i ocenienia ubytków zaszłych w własności kościoła parafialnego w Mieście Lubartowie 1884 r. ADL, j.w.

⁹ Inwentarz kościoła parafialnego w mieście powiatowem Lubartowie spisany w roku 1884. Sygn. j.w.

¹⁰ Por. Gołos J., Polskie organy i muzyka organowa, Warszawa 1972, s. 282.

Kolejna informacja o organach pochodzi z inwentarza napisanego około 1924 r. Został w nim powtórzony tekst z 1884 r. z uzupełnieniem: „ Miech jedno-cylindrowy. Organ ten wymaga gruntownej reparacji.”¹¹ Właśnie ta „gruntowna reparaacja” została przeprowadzona w 1928 r. przez Antoniego Homana. W trakcie remontu, który był właściwie przebudową, ocalała szafa i piszczałki prospektowe.

W 1987 r. ks. Proboszcz Andrzej Tokarzewski zdecydował się na remont organów. Został on przeprowadzony w 1988 r. przez Antoniego Szydłowskiego z Wrocławia.

2. Prospekt organów

Wymiary prospektu: wysokość – 622 cm, szerokość – 300 cm i głębokość – 306 cm.

Na prostopadłościennej podstawie o wysokości 210 cm jest ustawiony pięcioprzęsłowy prospekt. Przęsła to: trzy wieże piszczałkowe (wieża środkowa najwyższa) i dwie wklęsłe płaszczyzny piszczałkowe w kształcie prostokąta. Wieże i płaszczyzny piszczałkowe wspierają się na dość wysokim i gierowanym belkowaniu. Identyczne belkowanie wieńczy także pozostałe segmenty. Wszystkie wieże mają pilastrowe obramowanie. Pod belkowaniem wież, w tle podstawy, zostały umieszczone wsporniki. Środkowa wieża za wspornik ma dużą muszlę. Natomiast pod wieżami bocznymi znajduje się para wsporników wolutowo-spływowych. Na zwieńczeniach wież, na górnej części korpusów piszczałek, zostały umieszczone ażurowe i symetryczni rozchylające się przysłony o motywie liści akantu. Dwie płaszczyzny piszczałkowe mają natomiast pojedyncze i ukośnie zawieszony przysłony, również z motywem liści akantu. Po zewnętrznej stronie wież bocznych znajdują się ażurowe uszaki o motywie ceowo-wolutowym. W połowie wysokości uszaków widać palmety z napisem: AD 1742. Środkowa wieża ma na zwieńczeniu nastawę w kształcie

---

¹¹ Spis inwentarz z kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego w mieście Lubartowie. Sygn. j.w.

zdobionego kartusza z koroną. Do środkowej wieży, powyżej płaszczyzn puszczalkowych, przylegają zredukowane uszaki. Natomiast na zwieńczeniach wież bocznych umieszczono nastawy w kształcie diademów przełamujących się na osi.

W czasie ostatniego remontu organów wszystkie elementy drewniane zostały wystarczająco zabezpieczone przed działaniem drewnojadów.

3. Traktura organów i miech (historia i stan obecny)

Na podstawie organów zbudowanych lub przebudowywanych przez H. Paroszkiewicza wiadomo, że organmistrz stosował wiatrownice zasuwowo-klapowe.¹² Należy więc przypuszczać, że H. Paroszkiewicz także w Lubartowie pozostawił bez zmian wiatrownice i trakturę organów podczas remontu w 1884 r. Wydaje się natomiast, że ze względu na dużą muszlę pod środkową wieżą, jeszcze przed 1928 r., klawiatury i registry musiały być umieszczone po prawej lub lewej stronie szafy. Po której właściwie stronie – ten szczegół jest niemożliwy do ustalenia ze względu na późniejsze naprawy szafy.

Gruntowna zmiana wiatrownic i traktury odbyła się podczas remontu w 1928 r. A. Homan zastosował wówczas w organach wiatrownice stożkowe i pneumatyczną trakturę. Zbudował również wolno stojący kontuar. Zakres manualów: C do f³, zakres klawiatury nożnej: C do d¹. Po lewej stronie organów znajduje się miech pływakowy także z 1928 r. Jeszcze przed zainstalowaniem miecha pływakowego, a zlikwidowaniem 4 miechów klinowych, musiał być tam używany miech magazynowy. O nim wspomina wyżej cytowany inwentarz kościoła z 1924 r.: „miech jedno-cylindrowy” – takiej nazwy używano na określenie miecha magazynowego. Zmiany wprowadzone przez A. Homana miały być przejawem nowoczesności w budowaniu organów.¹³

---

¹² Instrumenty znane z autopsji, np.: w Kijanach i Potoku Wielkim.

¹³ Instrument znany autorowi sprzed 1989 r.

Brak wystarczającej dokumentacji o organach w Lubartowie nie pozwala ustalić, kiedy nastąpiło uzupełnienie tzw. krótkiej oktawy.¹⁴

Proces uzupełniania wielkiej oktawy daje się zauważyć na terenie Lubelszczyzny od połowy XIX w.¹⁵ Przebiegał on od strony technicznej na trzy sposoby:

- pozostawienie dawnej wiatrownicy zasuwowo-klapowej i dodanie piszczałek Fis i Gis, aby uzupełnić chromatyczny pochód od klawisza E (Wtedy pochód wielkiej oktawy zaczynał się od E, F, Fis, G, Gis itd.).

- budowa nowej wiatrownicy klapowej z uwzględnieniem miejsca dla piszczałek Cis, Dis, Fis i Gis.

- wprowadzenie wiatrownicy stożkowej z kompletem piszczałek.

Prawdopodobnie uzupełnianie wielkiej oktawy w tych organach miało miejsce podczas przebudowy w 1884 r. Inwentarz z 1884 r. podał jeszcze jedno znaczące określenie, że „...organ piękny struktury francuskiej.” To określenie odnosi się nie do szafy organów, lecz do układu klawiatury, która już miała wszystkie klawisze w wielkiej oktawie – inaczej: „klawiatura francuska”. W opisach organów, oczywiście innych, występuje również określenie: „klawiatura polska” – to oznacza klawiaturę z krótką oktawą.

4. Dyspozycja organów (układ głosów) w latach 1928-1988

Nie zachowała się pierwotna dyspozycja organów z 1742 r. Przypuszczalnie jakieś zmiany w dyspozycji mógł wprowadzić H. Paroszkiewicz w 1884 r. Był to przecież okres masowego stosowania głosów 8-stopowych (szczególnie z rodziny głosów fletowych i smyczkowych).

W latach 1928 – 1988 organy miały następującą dyspozycję¹⁶:

Man. I (C-f³)   Man. II (C-f³)   Ped. (C-d¹)

---

¹⁴ Krótka oktawa – ta nazwa dotyczy wielkiej oktawy, pierwszej od lewej strony klawiatury organów, w której nie było klawiszów odpowiadających dźwiękom: Cis, Dis, Fis i Gis.

¹⁵ Por. Kapeć W. Realizacja tendencji w budownictwie organowy na terenie diecezji lubelskiej w latach 1805-1939, Lublin 1991, s. 105-106.

¹⁶ Instrument znany z autopsji. Cyfry przy nazwach głosów podają – ile stóp długości ma najdłuższa piszczałka.

Pryncypał 8'	Amabilis 8'	Subbass 16'
Bourdon 8'	Viola 8'	Pryncypał 8'
Rurplet 8'	Aeolina 8'	Cello 8'
Gamba 8'	Travers 4'	
Oktawa 4'		
Portunal 4'		
Mixtura 3 x 2'		

Dyspozycja miała więc: 4 głosy pryncypałowe, które tworzą tzw. piramidę brzmienia charakterystyczna tylko dla organów, 3 głosy fletowe kryte (o przytłumionym, miękkim brzmieniu, bez których również nie ma typowego brzmienia organów, ponieważ one dają głębię brzmienia), 3 flety otwarte i aż 5 głosów o brzmieniu smyczkowym, czyli one stanowią najliczniejszą grupę. Głosy smyczkowe mogą ubogacać brzmienie dużych organów, ale nie tej wielkości. Przy zastosowaniu takiej liczby głosów 8-stopowych nastąpiło powielanie dźwięków tej samej wysokości, a w rezultacie zawężenie skali brzmienia organów. Wadą tej dyspozycji był również brak głosów pobocznych (alikwotów). Niefortunny dobór głosów powoduje, że przy graniu w Tutti Mixtura robi wrażenie, jakby tam znalazła się przypadkowo. Musi być zachowana ciągłość piramidy pryncypałów.

Trzeba również zaznaczyć, że układający powyższą dyspozycję i to dla małych organów, zlekceważył nawet wzorce dyspozycji proponowane jeszcze pod koniec XIX w.¹⁷

5. Obecna dyspozycja organów

Może było to subiektywne odczucie, ale negatywne wrażenie sprawiała sprzeczność pomiędzy XVIII-wiecznym prospektem a barwą brzmienia

¹⁷ Por. Na czym spoczywa dyspozycja organów, w: A. Sapalski, Przewodnik dla organistów, Kraków 1888, s. 143-145.

organów – kompletnie odmienne style. Trzeba to doprecyzować – romantyzm brzmienia w złym wydaniu został połączony z późno barokowym pięknym prospektem. Również ta sprzeczność była argumentem, aby w 1988 r. połączyć remont organów z pewnym powrotem do dyspozycji nawiązującej do XVIII w. Po rzeczowych dyskusjach Antoniego Szydłowskiego, organmistrza z Wrocławia, z o. Waldemarem Kapeciem, muzykologiem, konserwatorem organów i konsultantem przy Kurii Biskupiej w Lublinie i przy pełnej aprobacie ks. Andrzeja Tokarzewskiego, proboszcza, wprowadzono zmiany w dyspozycji.

Obecna dyspozycja (podane zmiany)

Man. I	Man. II
Pryncypał 8'	Amabilis 8'
Bourdon 8'	Rurplet 4' – wykorzystano piszczałki
Gamba 8'	z Rurpletu 8'
Portunal 4'	Superoktawa 2' – nowe piszczałki
Kwinta 2 2/3' – nowa	Kwinta 1 1/3' – nowa
Piccolo 2' – wykorzystano piszczałki z Salicetu	
Mixtura 3 x 2'	Pedał:
	Subbass 16'
	Violon 8'
	Cello 8'

Zmiany okazały się owocne, ponieważ organy zabrzmiały barwniej. Daje to również większe możliwości stylowego wykonywania utworów organowych. Bez zmian pozostała pneumatyczna traktura klawiatur i registrów.